

GRAŻYNA WYDER

UNIwersytet Zielonogórski

Przejawy politycznej działalności
Wielkopolanek w dobie zaborowej
w świetle uzasadnień wniosków
o nadanie odznaczeń Krzyża
Niepodległości i Medalu
Niepodległości, ustanowionych
w 1930 r.

Nowe odznaczenia, jakimi były „Krzyż Niepodległości i Medal Niepodległości”, wprowadzono Rozporządzeniem Prezydenta II Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 października 1930 r. Ustanowiono je w celu – jak uzasadniano – „odznaczenia osób, które zasłużyły się czynnie przed wojną światową lub podczas jej trwania oraz w okresie walk orężnych polskich w latach 1918–1921, z wyjątkiem wojny polsko-rosyjskiej, na obszarze Polski”¹.

Inicjatorką odznaczenia była Aleksandra Piłsudska (1882–1963), druga żona marszałka Józefa Piłsudskiego. U progu XX w. była aktywną działaczką Polskiej Partii Socjalistycznej, czynną od 1908 r.

¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 29 X 1930 roku o Krzyżu i Medalu Niepodległości, Dziennik Ustaw RP nr 75 z 5 XI 1930 roku, art. 1, pkt. 1.

w ruchu strzeleckim we Lwowie. Podczas I wojny światowej w latach 1914–1915 walczyła w oddziale wywiadowczym I Brygady Legionów oraz działała w tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej². W niepodległej Polsce zajmowała się działalnością społeczną, troszcząc się o finanse Towarzystwa Opieki na Bezdomnymi Dziećmi „Nasz Dom”, które prowadziło zakład dla sierot. Od 1925 r. przewodniczyła powstałemu z inicjatywy Józefa Piłsudskiego kobiecemu stowarzyszeniu Rodzina Wojskowa, organizując w Warszawie i następnie na terenie kraju świetlice i biblioteki, przedszkola, a także kolonie dla dzieci z rodzin wojskowych. W stowarzyszeniu „Osiedle”, które założyła, zorganizowała bezpłatne dożywianie dla osób bezrobotnych i ich dzieci. Na peryferiach ówczesnej Warszawy zainicjowała zakładanie ogródków działkowych, które oddawano pod uprawę rodzinom najbardziej potrzebującym materialnej pomocy³. Z racji swych wojennych zasług działała również w Unii Obrończyn Ojczyzny (UOO), zorganizowanej na wzór międzynarodowego FIDAC (Federation International Des Anciens Combatants), której zadaniem było utrzymywanie łączności między kombatantami wojny światowej 1914–1918⁴. Zainicjowała również publikację dwóch edycji wspomnień uczestniczek walk niepodległościowych, które współredagowała⁵.

W opublikowanych na emigracji *Wspomnieniach* Aleksandra Piłsudska odnotowała swój udział w powstaniu odznaczenia Krzyż Niepodległości i Medal Niepodległości oraz przedstawiła też okoliczności ujawnienia tego zamysłu podczas spotkania towarzy-

² Roman Halny [Adam Próchnik], *Aleksandra Piłsudska, komendantka wywiadu kobiecego, Warszawa [1934]*, s. 67 n.

³ A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa 1989, s. 249–253; P. Tompa, *Aleksandra Piłsudska – bojowniczką o wolność i działaczką społeczną*, [w:] *Człowiek a historia. Ludzie i wydarzenia*, red. M. Lawrenz, B. Sadurska, P. Tompa, Piotrków Trybunalski 2015, s. 101–114.

⁴ A. Piłsudska, *Wspomnienia...*, s. 259.

⁵ Zob. *Wierna służba: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, t. 1–2, red. A. Piłsudska et al., Warszawa 1927; *Służba ojczyźnie: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1915–1918*, kom. red. A. Piłsudska et al., red. M. Rychterówna, Warszawa 1929.

Krzyż i Medal Niepodległości

skiego w Belwederze, gdzie po przewrocie majowym marszałek Piłsudski ponownie zamieszkał z rodziną. Z jego udziałem raz w miesiącu organizowane były tzw. herbatki towarzyskie, które miały charakter prywatny i finansowane były z własnych funduszy Piłsudskich. „Mąż lubił te przyjęcia” – stwierdziła we *Wspomnieniach*⁶. Bywali na nich, oprócz bliskich znajomych, również wybrani członkowie rządu, przedstawiciele kleru, organizacji społecznych, oficerowie, członkowie ambasad zagranicznych. W 1928 r., jak wspominała Piłsudska, „na jednej z naszych herbatek zwróciło moją uwagę, że wielu oficerów legionowych udekorowanych jest krzyżami, natomiast PPS-owcy nie mają żadnych odznaczeń za swoją nieraz długą i równie ofiarną pracę bojową [...]. Poruszyłam

⁶ A. Piłsudska, *Wspomnienia...*, s. 259.

kiedyś tę sprawę w rozmowie z płk. Adamem Kocem i zaproponowałam mu, aby podjął się razem ze mną przeprowadzenia sprawy nadania odznaczeń PPS-owcom”⁷. Nadając tej sprawie ramy organizacyjne, dodała, że „na pierwsze zebranie zaprosiliśmy: gen. Kazimierza Sosnkowskiego, gen. [Edwarda] Rydza-Śmigłego, Walerego Sławka, Aleksandra Prystora, Wacława Jędrzejewicza, Aleksandra Boernera i Leona Wasilewskiego. Do mojego projektu odznaczenia PPS-owców, głównie Bojowców⁸, inni dodali równie pokrzywdzonych Peowiaków⁹. Nowe odznaczenie miało nosić nazwę Krzyża Niepodległości”¹⁰. Z wymienionych wszyscy, oprócz Wasilewskiego (zasłużonego członka PPS, który został dyrektorem Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski¹¹), walczyli w Legionach, mieli stopnie wojskowe i związani byli z sanacyjnym aparatem władzy cywilnej lub wojskowej. Współpracę i pomoc zaoferowali prezydent RP Ignacy Mościcki i Kazimierz Bartel, pełniący wtedy, od zamachu majowego w 1926 r., po raz czwarty funkcję premiera RP¹².

Do ukonstytuowania się „Głównej Komisji dla Odznaczeń za pracę niepodległościową udzielonych w 10 rocznicę powstania Państwa Polskiego” doszło w Belwederze 18 XII 1928 r.¹³.

⁷ *Ibidem*, s. 256–257.

⁸ Nazwa członków Organizacji Bojowej PPS, powstałej w 1906 r.

⁹ Członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej, utworzonej w VIII 1914 r. dla prowadzenia wywiadu i powołania kadr przyszłego polskiego wojska.

¹⁰ A. Piłsudska, *Wspomnienia...*, s. 257.

¹¹ L. Wasilewski, *Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927*, wstęp i oprac. J. Dufurat, P. Cichoracki, Łomianki 2014, s. 15 n.

¹² Kazimierz Władysław Bartel (1882–1941), matematyk, rektor Politechniki Lwowskiej. Poseł na Sejm, pierwszy premier Polski po przewrocie majowym i premier w sumie pięciu rządów RP: 15 V – 4 VI 1926; 8 VI – 24 IX 1926; 27 IX – 30 IX 1926; 27 VI 1928 – 13 IV 1929; 29 XII 1929 – 17 III 1930, zob. J. Majchrowski, hasło: Bartel Kazimierz, *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 29.

¹³ Tadeusz Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej (1928–1930) i Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (1930–1939)*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 28, 1985, s. 214.

Nazwa Komisji zmieniała się kilkakrotnie i ostatecznie została ustalona w grudniu 1929 r. jako Główna Komisja Odznaczeń (GKO). W jej skład weszli: Aleksandra Piłsudska, gen. Kazimierz Sosnkowski, gen. Edward Rydz-Śmigły, płk Jan Kołłątaj-Szrednicki¹⁴, ppłk Aleksander Prystor, ppłk Waław Jędrzejewicz, mjr Ignacy Drewnowski-Junosza¹⁵ oraz posłowie w Sejmie RP II kadencji: Adolf Maciesza¹⁶, Walery Sławek oraz Adam Koc¹⁷. Przewodniczącą Komisji została Piłsudska, natomiast sekretarzem generalnym Waław Jędrzejewicz, ówczesnie pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Każde z nich miało zasługi z okresu walk o niepodległość Polski, a w odrodzonej Polsce pełnili odpowiedzialne funkcje w wojsku, polityce, administracji państwowej oraz organizacjach społecznych. W 1928 r. gen. K. Sosnkowski i E. Rydz Śmigły byli inspektorami armii, płk. W. Sławek prezesem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR), a płk A. Koc – czołowym jego działaczem. Skład GKO uległ małej zmianie 25 III 1929 r., gdyż w miejsce chorego posła Adolfa Macieszy powołano gen. brygady Juliana Stachewicza¹⁸. Od 1928 r. pełnił on funkcję sekretarza generalnego Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski.

¹⁴ Jan Kołłątaj-Szrednicki (1883–1944), dr medycyny, generał brygady; od 1914 r. w Legionach Polskich. W 1924 r. szef sanitarny Okręgu Korpusu nr 1 w Warszawie, a od 1930 r. komendant Centrum Wyszkozenia Sanitarnego i Inspektor Służby Zdrowia, zob. na stronie Biblioteki Sejmowej: <http://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 04.10.2015].

¹⁵ Ignacy Drewnowski – Junosza (1897–1993), w stopniu majora pełnił w tym czasie służbę w Biurze Personalnym Ministerstwa Spraw Wojskowych [dostęp: 4 X 2015].

¹⁶ Adolf Maciesza, ps., Gintow, (1878–1929), lekarz, przyrodnik. Jeden z najbardziej zaufanych ludzi Piłsudskiego, a po r. 1926 jego przyboczny lekarz; od 1928 r. poseł z listy BBWR. Teresa Ostrowska, *Adolf Maciesza*, Internetowy Polski Słownik Biograficzny [dostęp: 4 X 2015].

¹⁷ K. Filipow, *Krzyż i Medal Niepodległości*, Białystok 1998, s. 8.

¹⁸ Stachewicz Julian (1890–1934), pisarz wojskowy, organizator nauki hist.-wojskowej. Od 1908 r. w Związku Walki Czynnej, następnie w Związku Strzeleckim. Podczas I wojny światowej w Legionach Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej; P. Stawecki, *Stachewicz Julian*, [w:] *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 421.

Odnaczeniu nadano wysoką rangę społeczną i wojskową, ponieważ „Krzyż Niepodległości” zajmował w kolejności orderów i odznaczeń polskich miejsce przed „Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski”, natomiast „Medal Niepodległości” przed „Srebrnym Krzyżem Zasługi”¹⁹. Już na pierwszym posiedzeniu GKO (18 XII 1928) podjęto decyzję o powołaniu komisji środowiskowych. Pod tym pojęciem kryło się ich początkowo 27, lecz ostatecznie, po dłuższej dyskusji, powołano 30 komisji weryfikacyjnych²⁰. Chronologicznie obejmowały one wszelkie przejawy walki niepodległościowej Polaków od 1863 r., ich udział w konspiracjach i organizacjach politycznych oraz w walkach zbrojnych od powstania styczniowego po 1921 r. (czyli do III powstania śląskiego). W aspekcie terytorialnym uwzględniały wymieniane przejawy niepodległościowych działań nie tylko na obszarze Polski, lecz także skupiały się na prowadzonych w czasie I wojny światowej walkach sił polskich na terenie Rosji aż po obszar Syberii i objęły też organizację Armii Polskiej we Francji oraz działalność Komitetu Obrony Narodowej w Ameryce.

¹⁹ W. Bończa-Tomaszewski, *Kodeks Orderowy. Przepisy obowiązujące posiadaczy orderów odznaczeń medali i odznak, zatwierdzony do użytku przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Spraw Wojskowych*, Warszawa 1939, s. 122.

²⁰ Kolejność Komisji środowiskowych: 1. Powstanie 1863; 2. „Sprawa Kilińskiego” – dotyczyła zaburzeń na Uniwersytecie Warszawskim 1891 r.; 3. Polska Partia Socjalistyczna (PPS); 4. Narodowy Związek Robotniczy (NZR); 5. Strajki szkolne w byłym zaborze rosyjskim; 6. Chelmszczyzna; 7. Tajna akcja oświatowa – Wileńszczyzna; 8. Przygotowanie ruchu zbrojnego 1907–1914; 9. Związek Walki Czynnej, Związek Strzelecki; 10. [Polskie] Drużyny Strzeleckie. Organizacja „Zarzewie”, Drużyny Bartosze; 11. Organizacja Młodzieży Narodowej; 12. Organizacja „Filarecja”; 13. Organizacja „Zaranie”; 14. Legiony [Polskie]; 15. Polska Organizacja Wojskowa; 16. Centralny Komitet Narodowy; 17. Akcja Kolejarzy; 18. Liga Kobiet; 19. Pomoc Żołnierzowi Polskiemu; 20. Formacje Polskie na Wschodzie; 21. Dywizja Syberyjska; 22. Armia Polska we Francji; 23. Komitet Obrony Narodowej w Ameryce; 24. Powstanie Poznańskie (Wielkopolskie); 25. Powstanie Górnosląskie; 26. Jeńcy i więźniowie ideowi; 27. Organizacje niepodległościowe w Rosji Centralnej; 28. „Strzelcy Nadniemeńscy” i Związek Obrońców Ojczyzny; 29. „Śląsk Cieszyński”; 30. Komisja Ogólna; zob. T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odnaczeniowej...*, s. 218–225.

W skład poszczególnych komisji powołano ludzi zbliżonych do określonych organizacji oraz środowisk, które odegrały wybitną rolę w okresie walk niepodległościowych, w większości jednak powiązani oni byli z obozem rządzącym.

Zgodnie z opracowanym regulaminem, przyjętym na pierwszym posiedzeniu GKO, zadaniem poszczególnych komisji było przygotowanie wniosków odznaczeniowych dla „osób, które zasłużyły się czynnie dla Niepodległej Ojczyzny w okresie przed wojną światową lub podczas jej trwania oraz w okresie wojen politycznych 1918–1921”²¹. W regulaminie podkreślano, że o „rodzaju i stopniu odznaczenia nie decyduje obecne stanowisko (szarża) odznaczanego, lecz funkcja, którą pełnił w okresie pracy swej w organizacji i zasługi, jakie położył dla pracy niepodległościowej”²². Przewodniczącymi Komisji wyznaczała GKO, która również zatwierdzała jej członków. Każdy wniosek odznaczeniowy musiał być poddany pod głosowanie, a w razie różnicy zdań decydowała bezwzględna większość. Główna Komisja mogła zatwierdzać lub odrzucać wnioski poszczególnych komisji. Ustalono, że prace tych komisji będą zakończone do 28 II 1929 r., jednakże liczba napływających wniosków przerosła przypuszczenia członków GKO i termin zakończenia prac kilkakrotnie przesuwano. Ostatnie posiedzenie Komisji odbyło się 4 XI 1930 r., czyli już po ogłoszeniu Rozporządzenia Prezydenta II Rzeczypospolitej Polskiej, wprowadzającego odznaczenia „Krzyż Niepodległości i Medal Niepodległości”. Nieco później, ale jeszcze w listopadzie, w celu realizacji tego Rozporządzenia utworzono Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości (KKiMN).

Spełniać on miał funkcję kluczową w procedurze nadawania odznaczeń, ponieważ zgodnie z art. 4 Rozporządzenia odznaczenie nadawał Prezydent Rzeczypospolitej po przedstawieniu kandydata przez Prezesa Rady Ministrów, na podstawie wniosku

²¹ *Ibidem*, s. 226.

²² *Ibidem*.

Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości. Komitet ten składać się miał z pierwszych dziesięciu osób, którym Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów nada Krzyż Niepodległości. Termin zakończenia prac Komisji Odznaczeniowej ustalono na 31 grudnia 1932 r.²³ Realizacja postanowienia o „pierwszych dziesięciu osobach” umożliwiła formalne utrwalenie nadrzędnej pozycji grupy inicjującej odznaczenia. Otrzymali oni bowiem Krzyż Niepodległości z mieczami, czyli specjalny rodzaj odznaczenia, przeznaczonego „Dla tych, którzy walczyli z bronią w rękę o Niepodległość Ojczyzny przed wojną światową lub poza szeregami armii, względnie walką tą kierowali”²⁴. Tymi pierwszymi dziesięcioma osobami byli: Józef Piłsudski, Aleksandra Piłsudska, Aleksander Prystor, Kazimierz Sosnkowski, Edward Rydz-Śmigły, Julian Stachiewicz, Walery Sławek, Adam Koc, Wacław Jędrzejewicz. Tylko Jan Kołłątaj-Szrednicki otrzymał Krzyż Niepodległości²⁵.

Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości ukonstytuował się na swym pierwszym posiedzeniu, które odbyło się 7 XI 1930 r. Na wniosek Walerego Sławka jego przewodniczącym został Józef Piłsudski, zastępcami przewodniczącego – Aleksandra Piłsudska i Walery Sławek, sekretarzem generalnym – Wacław Jędrzejewicz²⁶. Wtedy podjęto też uchwałę zatwierdzającą całość dotychczasowych prac GKO.

W pierwszym okresie działalności KKiMN uzupełniono składy poszczególnych komisji środowiskowych. W tym też czasie ustalono skład komisji Powstanie Poznańskie (Wielkopolskie). Jej przewodniczącym został ppłk Kazimierz Głabisz²⁷, członkami: mjr

²³ Pełny tekst *Rozporządzenia*: Dziennik Ustaw RP nr 75 z 5 XI 1930, poz. 591.

²⁴ *Ibidem*, art. 3.

²⁵ Zarządzenie Prezydenta RP z 6 XI 1930, Monitor Polski nr 260 z 10 XI 1930.

²⁶ T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej...*, s. 233.

²⁷ Głabisz Krzysztof (1893–1981) uczestnik Powstania Wielkopolskiego i III Powstania Śląskiego. Później był oficerem do zadań specjalnych marszałka Józefa Piłsudskiego i następnie – marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego; B. Snoch, *Górnśląski Leksykon Biograficzny. Suplement do wyd. drugiego*, Katowice 2006, s. 40–41.

Mieczysław Paluch²⁸, ppłk Wiktor Jakubowski²⁹, Czesław Leitgeber³⁰, płk Bohdan Hulewicz³¹, płk dypl. Ludwik Bociński³². We wrześniu 1931 r. włączono do tej komisji podkomisję Pomorze, z mjr. dypl. Kazimierzem Siudowskim jako przewodniczącym i Wacławem Hulewiczem³³. Komisja w tym składzie weryfikowała napływające wnioski do 1934 r., po czym – po dwuletniej przerwie – prace wznowiono w 1937 r. Przerwa wynikała z terminu przyjętego w regulaminie KKiMN, stanowiącym o zakończeniu prac weryfikacyjnych w 1934 r. Postanowiono więc komisję środowiskowe rozwiązać, jednakże ogromna liczba napływających nowych życiorysów do oceny i zakwalifikowania zmusiła Komitet do wznowienia

²⁸ Paluch Mieczysław (1888–1949), ps. Maks, Polchowski, Trzemeszeński, oficer Wojska Polskiego. W sierpniu 1918 r. zdezerterował z wojska niemieckiego, a 10 XI wszedł w skład Komisji Wojskowej Centralnego Komitetu Obywatelskiego (potem Rady Ludowej) jako jej przewodniczący. Z jego inicjatywy POW zaboru pruskiego dokonała 13 XI zamachu na obradujący w ratuszu poznańskim Wydział Wykonawczy Rady Robotniczo-Żołnierskiej (usunięto z niego 4 Niemców, wprowadzając Polaków). Od 1922 r. działał w Związku Oficerów Rezerwy WP i BBWR. L. Gomolec, *Paluch Mieczysław*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny [dalej: WSB]*, Warszawa–Poznań 1983, s. 551.

²⁹ Jakubowski Wiktor (1893–1936), pułk. dypl. WP, w czasie powstania dowódca 7 Pułku Artylerii Ciężkiej, Wroniszewski J.K., *Ochota 1939–1945*, MON 1976, s. 563; zob. *Ogrody Pamięci* [dostęp: 4 X 2015].

³⁰ Leitgeber Czesław Kazimierz (1877–1947) – architekt, działacz społeczno-polityczny; zob. PSB, t. 17, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 10.

³¹ Hulewicz Bohdan (1888–1968), literat, ps. Nowina, wydawca, współpracował z POW, w listopadzie 1918 r. zdezerterował z wojska niemieckiego i przedostał się do Poznania, gdzie wziął udział w konspiracji wojskowej. W czasie powstania był Szefem Wydziału Operacyjnego w Sztabie Dowództwa Głównego. Wchodził w skład Naczelnej Rady Ludowej, w 1921 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną i w stopniu majora dypl. został szefem Wydziału Zachód w Biurze Ścisłej Rady Wojennej. W latach 1924–1926 attaché wojskowy w Madrycie i Waszyngtonie. Od 1929 r. pułk. dypl. Czesław Demel, Ludwik Gomolec, *Hulewicz Bohdan*, [w:] WSB, Warszawa–Poznań 1981, s. 261–262.

³² Bociński Ludwik (1892–1970), pułk. dypl. WP, wojewoda wileński i poznański, członek POW zaboru pruskiego; jeden z głównych organizatorów konspiracji powstańczej w Wielkopolsce. W 1932 r. uhonorowany Krzyżem Niepodległości z Mieczami; Andrzej Krzak, *Pułkownik dyplomowany Ludwik Bociński – oficer i wojewoda*, „*Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego*”, 2010, nr 3/32; caw.wp.mil.pl. [dostęp 4 X 2011], s. 311–318.

³³ T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej...*, s. 237.

prac³⁴. Przewodnictwo komisji w Poznaniu ponownie powierzono płk. dypl. K. Głabiszowi, zmienił się jednak jej skład. Wchodzili do niej: płk dypl. Heliodor Ceba, ppłk dypl. Stefan Springer, ppłk dypl. Ryszard Koperski, ppłk dypl. Józef Łukomski, ppłk dypl. Józef Skrzydlewski i mjr Stanisław Szaliński³⁵. Przy ocenie wniosków nadal obowiązywały kryteria zawarte w *Rozporządzeniu Krzyża i Medalu Niepodległości*, ale ponieważ były to wytyczne ogólne, więc każda komisja środowiskowa opracowywała swoje własne zasady, którymi miała kierować się przy rozpatrywaniu wniosków.

Komisja Powstania Poznańskiego (Wielkopolskiego) przyjęła, w porównaniu do innych komisji, wyjątkowo ostre kryteria³⁶. Za cezurę końcową powstania w Wielkopolsce przyjęto dzień 17 I 1919 r., gdyż tego dnia Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim ogłosiło pobór do wojska. Pod broń powołano trzy roczniki z lat 1897, 1898 i 1899, a powstańcze siły ochotnicze przekształcono w regularną Armię Wielkopolską³⁷. Tym samym w komisji uznano, że po tym fakcie udział w powstaniu nie miał już charakteru ochotniczego. Znamca problematyki Tadeusz Wawrzyński uważa, że źródło tej decyzji tkwiło w animozjach politycznych w stosunku do gen. Józefa Dowbór Muśnickiego. Tym sposobem próbowano przy nadawaniu odznaczeń pominąć jego oraz jego oficerów wywodzących się z I Korpusu Polskiego w Rosji, gdyż dopiero 16 stycznia generał objął naczelne dowództwo powstania³⁸.

W początkowej fazie działalności Komisji Poznańskiej Środowiskowej obowiązywał również ustalony ogólnie przez Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości (KKiMN) limit odznaczeń, któ-

³⁴ *Ibidem*, s. 241–242.

³⁵ *Tymczasowe sprawozdanie Komisji XXIV Krzyża i Medalu Niepodległości*, „Głos Powstańców Wielkopolskich”, 1938, nr 41, 30 X, s. 1.

³⁶ T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej...*, s. 239.

³⁷ K. Filipow, *Krzyż i Medal Niepodległości...*, s. 40.

³⁸ T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej...*, s. 239; *Gen. Dowbór kontra Józef Piłsudski, czyli profesjonalista kontra dyletant*, nasza-wielkopolska.eu [dostęp: 04.10.2015].

ry w przypadku Powstania Wielkopolskiego wynosił tylko 5000 wyróżnień. Przy określaniu limitów dla poszczególnych komisji brano bowiem pod uwagę czas trwania akcji niepodległościowej oraz liczebność sił. Tym samym uprzywilejowywano Legiony Polskie i Polską Organizację Wojskową. Autorem tej zasady był Józef Piłsudski³⁹.

Poznańska Komisja w czasie swojej działalności zweryfikowała blisko 36 000 wniosków, z nich pozytywnie zaopiniowała tylko 9153. Z tej liczby przyznano, jak się oblicza, około 7500 odznaczeń Medalu lub Krzyża Niepodległości. W odniesieniu do ogólnej w całej Polsce liczby 88 753 zgłoszonych wniosków, była to liczba niewielka⁴⁰. Takie samo też było odczucie Wielkopolan. Wśród pozytywnie zweryfikowanych 9153 wniosków tylko 136 dotyczyło kobiet-uczestniczek powstania, na ogólną ich liczbę 351 powstańców⁴¹. Ostatecznie komisja tylko w 34 przypadkach przyznała Medal Niepodległości i 4 Krzyże Niepodległości. Pozostałe odrzucono z adnotacją „brak pracy niepodległościowej”. Wnioski te przechowywane są w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie, w imiennych zespołach akt personalnych. W trakcie odbywanej w nim kwerendy⁴² stwierdzono jednakże znaczne ubytki w dokumentacji. Część jej zaginęła i trudno dociec, w jakich okolicznościach.

Przechodząc do przedstawienia starań o odznaczenie Medalem lub Krzyżem Niepodległości kobiet-uczestniczek powstania, zaznaczyć należy, że zauważalna jest znaczna różnica jakościowa składanych przez wnioskodawczynie wniosków, jak też procedowania nad nimi. Przyjmowane i weryfikowane wnioski w latach 1931–1934, czyli w pierwszej fazie działalności Komisji Poznań-

³⁹ T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej...*, s. 239, przyp. 98.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 61.

⁴¹ G. Wyder, *Pamięć o powstaniu wielkopolskim w relacjach jego uczestniczek*, [w:] *Pamięć historyczna kobiet*, red. M. Przeniosło i K. Sierakowska, Kielce 2009, s. 39–52.

⁴² Jednostkowe sygnatury akt przytoczono w przypisach.

skiej, są kompletne i zaopiniowane przez pełen skład jej członków. Składane były z inicjatywy różnorodnych organizacji społecznych, które występowały o uhonorowanie działalności znanych im osób. Często były one opatrzone opinią wojewody wielkopolskiego, Rogera Adama Raczyńskiego⁴³. Natomiast wnioski składane w drugiej fazie istnienia KKiMN i w nowym od 1937 r. składzie osobowym Komisji Poznańskiej w znaczącej części składane były przez osoby zainteresowane. Nadto ich wnioski nie przechodziły pełnego procesu weryfikacji, o czym świadczyć może brak kompletu podpisów Komisji procedującej w Poznaniu. W wielu przypadkach powstańcza aktywność poświadczana była przez miejscowego proboszcza lub też przez miejscowego, zweryfikowanego już powstańca. Pod niektórymi wnioskami pojawiały się podpisy ówczesnego wojewody, piłsudczyka, członka Organizacji Bojowej PPS, Artura Maruszewskiego, który obowiązki wojewody (z kilkumiesięczną przerwą) pełnił od 29 X 1935 do 19 V 1939 r. Wnioskodawczyni w różny sposób zaznaczały swój udział w powstaniu, ale często nie spełniały wymaganych kryteriów, w tym przede wszystkim w zakresie udokumentowania swej długoletniej działalności politycznej i społecznej przed powstaniem. Zdarzały się również przypadki, kiedy wnioski zaopiniowane pozytywnie przez poznańską Komisję Komitet warszawski weryfikował negatywnie.

Przykładem takiego postępowania może być sprawa pochodzącej z Czarnkowa Kazimiery Zygmąńskiej z Gmerków, zweryfikowanej pod nr 7847, która taką odmowę otrzymała. W swoim uzasadnieniu napisała, że w czasie powstania „Mężczyźni walczyli z bronią, ja natomiast [...] wśród gradu kul, przesuwając się od bramy do bramy, nosiłam rozkazy i polecenia walczącym oddziałom na poszczególnych ulicach miasta. Niosłam pomoc rannym, których trzeba było natychmiast z ulic w czasie walk, nie zważając na żadne niebezpieczeństwo

⁴³ Adam Roger Raczyński (1889–1945) wojewoda poznański, polityk, działacz BBWR-u (prezes w Poznańskim), dyplomata polski; https://pl.wikipedia.org/Roger_Adam_Raczyński [dostęp: 4 X 2015].

życia – usuwać. [...] Donosiłam nocą posiłki posterunkom polskim na ich pozycje. Jeździłam po całej okolicy, by zbierać [dla nich] żywność”⁴⁴. Bohaterstwo Zygmańskiej nie znalazło uznania Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości. Również wniosek o Medal Niepodległości, z adnotacją „brak pracy niepodległościowej”, odrzucono Katarzynie Walczakówniej, która w nim napisała: „odważyłam się w gradzie kul rozdawać żywność i gorące napoje pomiędzy walczącymi powstańcami i nieść pomoc rannym żołnierzom”⁴⁵. Podobnie potraktowano wnioski Anny Wawrzyniakowskiej⁴⁶, Teodory Waszakówny⁴⁷ i Emilii Metzging⁴⁸. Na marginesie tych informacji przywołać należy wypowiedź prof. Marii Solarskiej, która zauważyła, że polityka decyduje o tym, że „łączniczki są mniej ważne od człowieka z karabinem”. Ratując powstańców, „nie robiły nic ważnego”⁴⁹.

Odnaczonym Krzyżem i Medalem Niepodległości przysługiwały specjalne prawa⁵⁰. Mieli m.in.:

- prawo do zniżki kolejowej, przy czym dla odznaczonych Krzyżem Niepodległości z Mieczami zniżka wynosiła 80% i 33% dla odznaczonych Medalem Niepodległości;
- prawo pierwszeństwa ich dzieci przy przyjmowaniu do szkół państwowych i publicznych, do szkół samorządowych i zakładów naukowych oraz prawo do zwolnienia od opłat administracyjnych w tych szkołach i zakładach;
- prawo do zaliczenia do wysługi emerytalnej okresu swej „działalności zmierzającej do odzyskania niepodległości”;

⁴⁴ Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Zygmańska Kazimiera, akta personalne [dalej: ap.], odrz. 28 II 1938.

⁴⁵ CAW, Szczechowiczowa z d. Walczakówna Katarzyna, ap. odrz. 31 I 1938.

⁴⁶ CAW, Wawrzyniakowska Anna, ap. odrz. 14 IX 1936.

⁴⁷ CAW, Waszakówna Teodora, ap. odrz. 31 I 1938.

⁴⁸ CAW, Metzging Emilia, ap. odrz. 21 VI 1938.

⁴⁹ Wypowiedź podczas konferencji „Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku), Białystok 22–24 maja 2015 r. Zob. art. w niniejszym tomie: M. Solarska, *Kobiety w sferze publicznej/politycznej – wyzwania historiograficzne*, s. 445–457.

⁵⁰ Uprawnienia te były wprowadzone stopniowo. Sprawy te szczegółowo omawia: W. Bończa-Tomaszewski, *Kodeks orderowy...*, Warszawa 1939, s. 122–144.

- prawo pierwszeństwa przy obsadzaniu stanowisk w urzędach, przedsiębiorstwach oraz prawo otrzymania pracy;
- czynne prawo wyborcze do Senatu, po uchwaleniu 23 IV 1935 r. konstytucji kwietniowej⁵¹.

Ponadto rodziny osoby odznaczonej Krzyżem Niepodległości miały prawo do ubiegania się po zgonie odznaczonego, także sieroty po nim oraz rodzice, o zaopatrzenie ze Skarbu Państwa⁵². W państwie permanentnego kryzysu gospodarczego, jak i politycznego, wymienione uprawnienia niewątpliwie warte były podjęcia starań o uzyskanie odznaczenia. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że był to jeden z motywów, dla których z desperacją, szczególnie po 1937 r., przesyłano niekompletne dokumenty. Wspomniane materialne pobudki starań o odznaczenie Krzyżem Niepodległości nie dotyczyły działaczek-uczestniczek Powstania Wielkopolskiego⁵³. Zgłoszenia ich zostały opracowane w sposób rzeczowy i konkretny. Wymienione wyżej przywileje wynikające z posiadania Krzyża i Medalu Niepodległości zostały ustalone w okresie późniejszym, stąd też nie mogły być motywem wniosku. Wnioskodawczyni od chwili wybuchu powstania 26 XII 1918 r. podejmowały z własnej potrzeby i patriotycznego obowiązku niebezpieczne działania, zagrażające ich bezpieczeństwu, a niekiedy i życiu.

W 1931 r. Krzyż Niepodległości otrzymała Janina z Łakińskich Jakubowska, której mąż wchodził w skład komisji oceniającej

⁵¹ Prawo wybierania do Senatu w myśl konstytucji kwietniowej przysługiwało z tytułu zasług osobistych, z tytułu wykształcenia bądź z tytułu zaufania obywateli, dodatkowo obowiązywał cenzus wieku (ukończenie 30 lat); *Konstytucja Kwietniowa, Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227*.

⁵² W. Bończa-Tomaszewski, *Kodeks orderowy...*, s. 122.

⁵³ Przyznawano również Krzyż Niepodległości z mieczami, „składający się z normalnego Krzyża Niepodległości oraz z wykonanych z metalu pozłacanego, a umieszczonych ponad krzyżem, lecz poniżej wstążki, dwóch skrzyżowanych mieczów związanych ornamentem”. Przyznawano je tym, którzy walczyli z bronią w rękę o Niepodległość Ojczyzny, *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 października 1930 r. o Krzyżu i Medalu Niepodległości*, Dziennik Ustaw nr 28, poz. 213 i 214, s. 517.

wnioski. W 1932 r. uhonorowano tym odznaczeniem Salomeę Klepsówną-Wysocką, a w 1933 r. pośmiertnie, ponieważ prawnie dopuszczano taką możliwość, Krzyż Niepodległości przyznano Zofii Sokolnickiej. Czwartą z odznaczonych Krzyżem była w 1938 r. Józefa Frachowa. Trzy z nich związane były z obozem piłsudczykowskim; tylko Zofia Sokolnicka związana była z obozem Romana Dmowskiego.

Uhonorowana *Krzyżem Niepodległości* w 1931 r. Janina z Łakińskich Jakubowska była organizatorką tajnego żeńskiego skautingu w Poznańskim i przygotowała znaczne kadry uczestniczek przyszłego powstania⁵⁴. Urodziła się 23 X 1889 r. w Miłosławiu, powiat wrzesiński. Naukę gimnazjalną odbyła w Poznaniu, w dawnej Szkole Ludwika – obecnie Dąbrówki. Należała do tajnych gimnazjalnych kół im. Tomasza Zana (T.T.Z) i brała udział w tajnym nauczaniu polskich dzieci. W 1912 r. założyła I Żeńską Drużynę Harcerską im. Emilii Plater, która stała się zaczątkiem żeńskiego ruchu skautowskiego w całej Wielkopolsce⁵⁵. W 1913 r. nawiązała w Krakowie kontakt z tamtejszym ruchem narodowym i założyła przy Drużynie tajną organizację oświatową dla dziewcząt, uczęszczających do państwowych, a więc niemieckich szkół średnich. Kierowała obu organizacjami do 1917 r. W uzasadnieniu wniosku o odznaczenie jednak podała, że uczestniczyła również w działalności Związku Młodzieży Polskiej, grupy, która w latach 1915–1919 stała na „gruncie ideologii Marszałka Piłsudskiego”⁵⁶. O niebezpieczeństwie związanym z ówczesną narodową pracą organizacyjną napisała w pamiątkowej publikacji, wydanej z okazji 25-lecia

⁵⁴ CAW, Jakubowska Janina z Łakińskich, ap., KN 16 XI 1931; Monitor Polski nr 218 z dnia 22 IX 1931, p. 296, s. 1.

⁵⁵ J. z Łakińskich Jakubowska, *Historia I Drużyny Harcerskiej im. Emilii Plater w Poznaniu (okres od założenia do 1918 r.)*, [w:] *25-lecie I Żeńskiej Drużyny Harcerskiej im. Emilii Plater 1912–1937*, red. J. z Łakińskich Jakubowska, Poznań 1937, s. 4–10; G. Wyder, *Żeński ruch skautowski w Poznańskim w relacjach jego organizatorek i uczestniczek w latach 1912–1918*, „Studia Zachodnie” 13, 2011, s. 165–182.

⁵⁶ *Ibidem*.

I Żeńskiej Drużyny Harcerskiej w Poznaniu. Podkreśliła w niej, że „każde ujawnienie przynależenia do tajnych organizacji groziło najdotkliwzszymi konsekwencjami: usunięciem z zakładu naukowego nie tylko danej jednostki, ale i rodzeństwa, nie mówiąc już o innych sankcjach karnych. Trzeba się więc było jak najbardziej zakonspirować, ogłędnie dobierać harcerki, a co najważniejsze przeprowadzać oddzielne konferencje z rodzicami i tłumaczyć, że tylko oni jedni mogą wiedzieć o przynależeniu córki do drużyny”⁵⁷.

W wojennych latach 1916–1917 wraz z koleżankami: Salomeą Klepsówną-Wysocką i Konstancją Kolską udzielała lekcji języka polskiego i prowadziła patriotyczne pogadanki w męskim hufcu harcerskim „Zorza”. Ich starsi koledzy, jako poddani cesarza Wilhelma II, zostali powołani na front. W 1917 r. wyszła za mąż za ówczesnego prezesa T.T.Z. Wiktora Jakubowskiego, późniejszego ppłk. dyplomowanego. Jej udział w powstaniu wielkopolskim był dopełnieniem patriotycznego wyboru, dokonanego wcześniej. Uczestniczyła w aprowizowaniu powstańców oraz pracach tworzącego się Okręgowego Wielkopolskiego Czerwonego Krzyża⁵⁸. Pracowała również w pierwszej kuchni polowej, przygotowującej posiłki dla walczących powstańców na ulicach Poznania⁵⁹. W 1921 r., w okresie przygotowań do plebiscytu, brała aktywny udział w pracach Komitetu Obrony Śląska. W niepodległej Polsce

⁵⁷ J. z Łakińskich Jakubowska, *Historia I Drużyny Harcerskiej im Emilii Plater*, Poznań 1927, s. 4.

⁵⁸ Życiorys Janiny Jakubowskiej, kandydatki do Sejmu w 93 Okręgu Wyborczym, Ulotka wyborcza, Biblioteka Raczyńskich, wielkopolska biblioteka cyfrowa [dalej: wbc] [dostęp: 31 VIII 2015]. Janina Jakubowska, jako kandydatka organizacji kobiecych działających w Poznańskim, wzięła udział w wyborach do Sejmu V kadencji (1938–1938), które przeprowadzono 6 listopada 1938 roku. Była jedyną kobietą, która kandydowała na posła z Wielkopolski. Otrzymała 8316 głosów, co stanowiło czwarty wynik w Okręgu 93, i mandatu posła nie otrzymała; zob. *Janina Jakubowska jedyna kobieta, która kandyduje na posła z Wielkopolski*, „*Dziennik Poznański*”, 1938, nr 253, 4 XI, s. 3; *Wielkopolska wybrała swych posłów*, „*Dziennik Poznański*”, 1938, nr 256, 8 XI, s. 2.

⁵⁹ S. Rybka (ps. Myrius), *Tajemnica 27 grudnia. Dziesiąta rocznica Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 1928, s. 28.

współzałożyła w Poznaniu i kierowała „Przytulkiem dla niemowląt i matek” (1922) oraz „Przytulkiem dla niemowląt” (1927). Pracowała również w Deputacji ubogich miasta Poznania. W 1928 r. założyła prosanacyjny „Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet” w Poznaniu oraz szereg oddziałów prowincjonalnych. Była też przewodniczącą Zrzeszenia Wojewódzkiego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Poznaniu i przewodniczącą tego Związku na Wielkopolskę⁶⁰.

Mimo niezręcznej sytuacji wnioskodawczyni, jako żony ppłk. dypl. Wiktora Jakubowskiego, członka pierwszej poznańskiej komisji weryfikacyjnej, w moim przekonaniu odznaczenie otrzymała w pełni zasłużenie. W czasie II wojny światowej przeszła przez piekło obozu Auschwitz-Birkenau, jako Urbańska z nr obozowym 88689⁶¹. Zmarła 3 II 1960 r. Należy też dodać, że w 1932 r. odznaczono współpracujące z nią koleżanki szkolne, tzn. Konstancję Kolską, której nadano Medal Niepodległości⁶² oraz Salomeę Klepsównę-Wysocką, której przyznano Krzyż Niepodległości⁶³.

Salomea Klepsówna, zameżna Wysocka, współdziałała z Janiną Jakubowską przy tworzeniu żeńskich drużyn skautowskich w Poznaniu. Urodziła się 17 XI 1886 r. w Gostyczynie na Pomorzu, jednak naukę szkolną odbyła w Poznaniu i tam następnie zdała egzamin nauczycielski. W 1910 r. wstąpiła do Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, a dwa lata później objęła kierownictwo oddziałów sokolstwa żeńskiego okręgu poznańskiego⁶⁴. W latach 1912–1914 współprowadziła razem z Jakubowską dwie tajne żeńskie drużyny harcerskie, tzn. III żeńską drużynę im. Marii Konopnickiej i IV im. Emilii Sczanieckiej. Harcerki należące do tych drużyn rekrutowały się spośród młodzieży pra-

⁶⁰ CAW, Jakubowska Janina z Łakińskich, ap., KN 16 XI 1931, k. 2.

⁶¹ Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, *Informacja o więźniach*, [dostęp: 4 IX 2015].

⁶² CAW, Kolska Konstancja, ap. MN 25 VII 1933.

⁶³ CAW, Wysocka Salomea, ap. KN 25 X 1932.

⁶⁴ *Ibidem*.

cującej w handlu i przemyśle. Ich nauczaniem języka polskiego, historii i literatury zajmowała się kadra instruktorek z I Drużyny Harcerskiej, której przewodziła Janina Jakubowska-Łakińska. Harcerki z pracującymi dziewczętami odbywały lekcje języka polskiego, historii i literatury. Często też prowadziły pogadanki na aktualne tematy polityczne⁶⁵. Salomea Klepsówna, z chwilą wybuchu Powstania Wielkopolskiego, na czele grupy harcerek z III i IV Drużyny, ubranych w stroje organizacyjne Czerwonego Krzyża, przystąpiła do powstania. Ze wspomnień J. Jakubowskiej wiadomo, że w czasie walk ogół poznańskich harcerek brał „żywy udział w dostępnych im działach pracy: w aprowizacji powstańców, w kuchniach, jako sanitariuszki, wyzyskując nabyte poprzednio wiadomości”⁶⁶. W 1921 r. Salomea Klepsówna wyszła za mąż za urzędnika Antoniego Wysockiego i z braku dalszych o niej informacji sądzić można, że znacznie ograniczyła aktywność polityczną. Zmarła w grudniu 1954 r. Oba wnioski, tj. Łakińskiej-Jakubowskiej i Klepsówny, zostały poparte przez Komisję weryfikacyjną i wojewodę poznańskiego Rogera Raczyńskiego⁶⁷.

W 1933 r. Krzyż Niepodległości przyznano pośmiertnie zmarłej w 1927 r. Zofii Sokolnickiej, nauczycielce i działaczce politycznej związanej z obozem narodowym. Wśród grona uczestniczek powstania jej postać jest prawdopodobnie znana najszerzej, ponieważ była nie tylko działaczką społeczną, ale i politykiem. Pod jej wnioskiem podpisała się cała Komisja weryfikacyjna. W uzasadnieniu napisano, że Krzyż Niepodległości nadano jej „za wybitne zasługi w organizowaniu tajnego szkolnictwa, strajków szkolnych i harcerstwa w okresie przedpowstańczym”⁶⁸. Trudno było odmówić odznaczenia najwybitniejszej z poznańskich kobiet, posłan-

⁶⁵ J. z Łakińskich Jakubowska, *Historia I Drużyny Harcerskiej...*, s. 8–9.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 10.

⁶⁷ Roger Adam Raczyński (1889–1945), wojewoda poznański od 11 X 1929 do 31 VII 1934 i prezes BBWR-u w Poznaniu; https://pl.wikipedia.org/Roger_Adam_Raczyński [dostęp: 4 X 2015].

⁶⁸ CAW, Sokolnicka Zofia, ap. KN 25 VII 1933 (pośmiertnie).

ce do Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu (3–5 grudnia 1918 r.), posłance z listy Związku Ludowo-Narodowego do Sejmu Ustawodawczego i Sejmów RP I i II kadencji⁶⁹. W jej przypadku Komitet weryfikacyjny wznosił się ponad partyjne rozgrywki i polityczne urazy, pomimo tego, że w maju 1926 r. Sokolnicka należała w Poznaniu do zarządu Komitetu Wojewódzkiego Organizacji Obrony Państwa, przeciw zamachowi Józefa Piłsudskiego⁷⁰.

Zofia Sokolnicka wywodziła się ze znanej wielkopolskiej rodziny. Była córką powstańca styczniowego Stanisława oraz wnuczką generałów: Michała Sokolnickiego i Tadeusza Suchorzewskiego. W swym życiu i działaniu kierowała się wyniesionym z domu rodzinnego patriotyzmem, utwierdzonym podczas edukacji w żeńskiej szkole Anastazji Danyszówny w Poznaniu⁷¹. Naukę kontynuowała w Krakowie i – jak podają biografowie – na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tam też zapewne zetknęła się z ruchem skautowskim. Podobnie jak wspomniane wcześniej działaczki, aktywność polityczną rozpoczęła, podejmując współpracę z tajnym Towarzystwem Tomasza Zana⁷². To z pomocy jego członków korzystała, inicjując od sierpnia 1912 r. wykłady Towarzystwa Naukowego, początkowo w Poznaniu, a następnie w Gnieźnie i Inowrocławiu. Rozwinęła szeroką aktywność naukową i społeczną⁷³. W czasie I wojny światowej pełniła funkcję emisariusza między tajnym Międzypartyjnym Komitetem Obywatelskim w Poznaniu a Centralną Agencją Polską w Lozannie i następnie Komitetem Narodowym

⁶⁹ *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki i W. Dzwonkowski, Warszawa 1938, s. 112–113.

⁷⁰ Sokolnicka Zofia, zob. *Słownik delegatów na Polski Sejm Dzielnicowy* [dostęp: 6 IX 2015].

⁷¹ H. Rzepecka, *Historia pensji Anny i Anastazji Danysz*, „Kronika Miasta Poznania”, 2001, nr 4, s. 46–54. Pierwodruk: „Kurier Poznański”, Poznań 1909.

⁷² Więcej zob. Z. Sokolnicka, *O pracy tajnej Towarzystwa Tomasza Zana pod jarzmem pruskim. Kilka wspomnień*, Warszawa 1921.

⁷³ J. Gulczyńska, *Działalność społeczna i oświatowa Zofii Sokolnickiej*, [w:] *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, red. W. Jamrożek, D. Żołądz-Strzelczyk, Poznań 2003, s. 27–38.

Polskim w Paryżu. Była jedyną kobietą wchodzącą w skład powołanego w Poznaniu przed wybuchem powstania Komitetu Obywatelskiego⁷⁴. Została członkiem grona ekspertów, z których pomocy naukowej korzystał Komitet Narodowy Polski i Delegacja Polska podczas paryskiej konferencji pokojowej w 1919 roku⁷⁵.

W pośmiertnym artykule wspomnieniowym napisano, że „jeżeli ktokolwiek szukać będzie wzoru ofiarnej pracy niewieściej dla narodu, niechaj nie ucieka się do tych pięknych postaci kobiecych, które w chwili entuzjazmu zagrzały wojowników do boju, ani wśród tych, które same w boju pomagały, ale niechaj rozejrzy się za temi najpiękniejszymi duszami niewieściami, które w mozolnym codziennym trudzie wszystkie siły poświęcały pracy około ratowania i umacniania ojczyzny, około polepszania narodowych dusz. Śp. Zofia Sokolnicka była zjawiskiem, objawieniem takiej pracy, genialną i niestrudzoną kapłanką ducha narodowego, oddającą się służbie dla ojczystej sprawy, jak tylko przez pokolenia jeden człowiek służbie tej oddawać się może. Jej miłość ku sprawie narodu była tak potężna, tak wszechstronna i nieograniczona, jak kiedyś miłość ascetów ku Stwórcy Wszechrzeczy”⁷⁶. Zawsze cicha i skromna, która „nigdy niczego dla siebie nie żądała, zawsze z siebie wszystko dawała”⁷⁷, stała się inspiracją dla wielu współdziałających z nią towarzyszek z wielu stowarzyszeń społecznych i członkiń politycznych organizacji.

Ostatnią z czwórki pań uhonorowanych Krzyżem Niepodległości, która odznaczenie otrzymała w styczniu 1938 r., była Józefa Frachowa. Odznaczono ją w okresie, kiedy Główna Komisja Odznaczeniowa klasyfikowała wnioski w większości negatywnie. Jednak w jej przypadku wniosek złożony był już w 1936 r., lecz

⁷⁴ B. Hulewicz, *Wielkie wczoraj w małym kręgu*, Warszawa 1968, s. 15.

⁷⁵ K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Poznań 1972, s. 95.

⁷⁶ Z.Z [Zygmunt Zaleski], *Sp. Zofia Sokolnicka*, „*Kronika Miasta Poznania*”, 1927, nr 5, s. 101 n.

⁷⁷ „*U Trumny*”, „*Kurier Poznański*”, 1927, nr 94, 28 II, s. 1.

zapodział się w ogromnej ilości nadsyłanych akt i dopiero w trakcie ich porządkowania został odnaleziony. Tym samym był powód, aby Józefę Frachową odznaczyć w terminie późniejszym.

Ówczesny dowódca IV Okręgu Wojskowego w Poznaniu, kpt. rez. Zdzisław Orłowski, w „Zaświadczeniu” napisał m.in., że „Pani Frachowa okazywała w swej działalności niezwykle wiele poświęcenia, a przede wszystkim osobistej odwagi. Jej czynność odbywała się zawsze w pierwszych liniach bojowych, mimo gwałtownych obstrzałów nieprzyjacielskich z kulomiotów i karabinów ręcznych, opatrując rannych i wynosząc ich z placu boju. Nie dość na tem, odwaga Jej szła tak dalece, że w niezwykle ciężkich chwilach, w których powstańcy na duchu upadli, zachęcała ich gorącymi słowami do dalszej walki i był nawet taki wypadek, że pochwyciła sama karabin zabitego powstańca idąc sama do walki, porywając przez swój przykład żołnierzy za sobą”⁷⁸.

Medal Niepodległości, stojący niżej w hierarchii od Krzyża, przyznano 38 żeńskim powstańcom. Wyróżnione kobiety, poza wymaganym uczestnictwem w powstaniu, wykazywały w swoim dossier (podobnie, jak i inne wnioskodawczynie) wcześniejszą pracę narodową w Czytelniach Ludowych⁷⁹ i tajnym nauczaniu, w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”⁸⁰ oraz w Polskiej Organizacji Wojskowej.

⁷⁸ CAW, Frachowa Józefa, ap. KN 31 I 1938.

⁷⁹ Towarzystwo Czytelni Ludowych (TCL), organizacja oświatowa założona w 1880 r. w Poznaniu, zakładała biblioteki i czytelnie, organizowało odczyty wśród polskiej ludności w państwie pruskim (Wielkopolska, Pomorze Zachodnie, Pomorze Gdańskie, Warmia i Mazury, Dolny i Górny Śląsk); por. J. Kisielewski, *Światła w mroku – Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*, Poznań 1930; W. Jakubczyk, *Towarzystwo Czytelni Ludowych: w obronie narodowości*, Poznań 1982.

⁸⁰ Uznawany był „Sokół” przez władze pruskie za organizację polityczną, stąd obojętny w niej zakaz uczestnictwa kobiet. Utworzona w 1900 r. sekcja kobieca została zawieszona na mocy ustawy pruskiej z 11 III 1850 r., która stanowiła, że „Kobiety nie mogą być przyjmowane do stowarzyszeń rozpatrujących problemy polityczne. Ustawa została zniesiona 15 V 1908 r.; zob. *Złota księga Sokola Poznańskiego, praca zbiorowa, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Poznaniu*, Poznań 1936; *Kronika Kobiet*, Warszawa 1993, s. 346.

Sława Gogojewiczowa, znana śpiewaczka operowa, która Medal Niepodległości otrzymała w 1933 r., w swoim wniosku napisała: „od 27 września 1917 do 19 I 1919 należałam do POW, gdzie pełniłam rolę kurjerki – [ps. Kurjer] [...]. pośredniczyłam również w wykradzeniu z więzienia Grollmana [pruskie więzienie wojskowe w Poznaniu] Stanisława Nogaja, któremu przyniosłam do więzienia ukryty w chlebie pilnik do przepiłowania krat więziennych. Należałam do ścisłej grupy peowiaków, która opracowała plan wykradzenia Piłsudskiego z twierdzy magdeburgskiej w październiku 1918 r. Wtedy komendant poznańskiej Polskiej Organizacji Wojskowej, Wincenty Wierzejewski, nawiązał kontakt z Komendą Naczelną POW w Warszawie, z którą omawiał m.in. kwestię uwolnienia z twierdzy magdeburgskiej Józefa Piłsudskiego, przy pomocy poznańskich bojownic i bojowników. W tym celu utworzono odpowiedni oddział ochrony, nawiązano kontakt z jednym z wartowników magdeburgskich, przygotowano tajną kwatere, w której miał się zatrzymać J. Piłsudski. Do akcji nie doszło, gdyż J. Piłsudski został z Magdeburga wypuszczony 8 listopada i tym samym zamierzenie stało się nieaktualne”⁸¹. Gogojewiczowa zapisała ponadto we wniosku, że w Wielkopolsce „na gwałt chciano z nas zrobić Niemców. Tymczasem w głębi duszy naszej płonął ogień miłości do ojczyzny, który niweczył wszystkie zakusy naszego odwiecznego wroga”⁸².

Dokładną merytoryczną analizę ogółu wniosków komplikuje fakt, że w wielu przypadkach, jak wspomniano, akta zaginęły. Dotyczy to zarówno wniosków pozytywnie rozpatrzonych, jak i potraktowanych negatywnie. Często były to akta znanych osób,

⁸¹ CAW, Gogojewiczowa Władysława, ap. MN 20 XI 1933.; S. Sęp-Adamski, *Z dziejów konspiracji w byłym zaborze pruskim, „Wielkopolska w pracy zbrojnej i obywatelskiej” 1937, nr 2, październik-grudzień*, s. 7–10; K. Kandziora, *Działalność POW w Poznaniu. Przyczynek do historii polskiej organizacji wojskowej zaboru pruskiego w latach 1918/1919*, Warszawa 1939, s. 82; J. Karwat, *Od idei do czynu. Myśl i organizacje niepodległościowe w Poznaniu w latach 1887–1919*, Poznań 2002, s. 328–329.

⁸² CAW, Gogojewiczowa Władysława, ap. MN 20 XI 1933.

jak Anna Suchocka⁸³ – zasłużona wielkopolska działaczka społeczna, której wniosek z 1938 r. oceniono negatywnie. Zagięły też akta dr Janiny Żniniewicz, lekarki w czasie powstania⁸⁴.

Prawo nadawania Krzyża i Medalu Niepodległości wygasło regulaminowo z dniem 30 VI 1938 r. Miesiąc później ogłoszono, że definitywne „zamknięcie Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości nastąpiło dnia 31 grudnia 1937 roku”⁸⁵. Ze wszystkich terenowych kół powstańców wielkopolskich napływały rezolucje wzywające do kontynuowania akcji przyznawania odznaczenia, gdyż w odczuciu weteranów powstania liczba nadanych odznaczeń była niewielka i tym samym krzywdząca dla wielu walczących. Na łamach poznańskiej prasy ukazywały się protestujące listy. Nawoływano w nich, że: „wobec niedostatecznego uwzględnienia nadesłanych wniosków Powstańców Wielkopolskich przez Kapitułę Krzyża i Medalu Niepodległości, [...] liczni Powstańcy Wielkopolscy, mimo udokumentowanych wniosków i monitów z ich strony, do dziś nie otrzymali nawet żadnej odpowiedzi”. Wobec tego Powstańcy informacji o zakończeniu działalności „Komisji XXIV (Poznańskie)”⁸⁶ nie przyjmują do wiadomości i wzywają odnośne naczelne władze związkowe do podjęcia właściwych kroków, celem reaktywowania Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości i wyrównania dotychczasowej krzywdy Powstańcom Wielkopolskim⁸⁷. Jednak skutek licznych protestów Wielkopolan

⁸³ Anna z Czekanowskich Suchocka, aktywna działaczka wielu organizacji społecznych, naukowych i politycznych w Poznaniu; weszła w skład Rady Ludowej na powiat pleszewski jako sekretarka; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kaliszu, *Protokół zebrania Rady Ludowej na powiat pleszewski z 28 XI 1918, teczka nr 2 S/3; N. Krótki pogląd na czynności Rady Ludowej na powiat pleszewski, „Orędownik” nr 24 z 20 IX 1919, s. 3; A. Gulczyński, Sylwetki zasłużonych Pleszowian z okresu pruskiej niewoli, Pleszew 1992, s. 24.*

⁸⁴ Janina Żniniewicz (1882–1940), lekarka, działaczka społeczna MN otrzymała w 1933 roku: CAW Żniniewicz Janina dr, ap. MN 16.6.1933.

⁸⁵ J.K., „Głos Powstańca Wielkopolskiego”, 1938, nr 28, 31 VII, s. 4.

⁸⁶ „Sprawozdanie Komisji XXIV (Poznańskie)” opublikował „Głos Powstańca Wielkopolskiego”, 1938, nr 41, 30 X, s. 3.

⁸⁷ W. Koczorowski, *O Zapomnianych, Okręg Poznański. Kolo powstańców Wlkp. Przy Zarządzie Miejskim, „Głos Powstańca Wielkopolskiego”, 1938, nr 46, 3 XII, s. 3.*

Dr med. Janina Żniniewicz (1882–1940)

marszałek Edward Rydz-Śmigły, jako generalny inspektor sił zbrojnych, uznawany za „pierwszą osobę” po prezydencie Rzeczypospolitej⁸⁸, wyjątkowo – w odniesieniu do tej grupy – zgodził się na zniesienie czasowych ograniczeń⁸⁹.

Podsumowanie

Ustanowione w 1930 r. odznaczenie „Krzyż i Medal Niepodległości” stanowi ważne źródło wiedzy o uczestniczkach walk niepodległości

⁸⁸ P. Stawecki, *Edward Rydz-Śmigły*, [w:] PSB, t. 33/3, Kraków 1992, s. 434–441.

⁸⁹ K. Filipow, *Krzyż i Medal Niepodległości...*, s. 40.

ściowych. Analiza wniosków o ich przyznanie pozwala na określenie skali ich zaangażowania na wielu polach: charytatywnym, edukacyjnym, aprowizacyjnym, sanitarnym, czy też ocenę bezpośredniego udziału w czynie zbrojnym kobiet, które – mimo ogromnego poświęcenia i zaangażowania – pozostawały anonimowe. Wysoka ranga tych odznaczeń oraz ewidentne profity uzyskiwane z powodu ich posiadania zmieniają nieco obraz rzeczywistego zaangażowania wnioskodawczyń. Jednakże sposób weryfikacji wniosków, tzn. surowy i wnikliwy tryb wyłaniania „kawalerów”, pozwala na odtworzenie ich działalności. Również wnioski odrzucone, poparte często rekomendacjami wielu miejscowych autorytetów, doceniających ogół wysiłków kobiet, stanowią cenne źródło do poznania politycznej działalności Wielkopolanek w dobie zaborowej.

ZAŁĄCZNIK:

Wykaz kobiet uhonorowanych Medalem Niepodległości, na podstawie pozytywnej oceny Głównej Komisji Weryfikacyjnej działającej w Poznaniu w latach 1931–1938

1931 r.: Wróblewska Jadwiga

1932 r.: Biskupska Czesława

Budzyńska Zofia

Bujakiewicz z d. Składna Julianna

Bukowiecka Aleksandra

Hirschberg z Łukowskich Zofia

Lukowska Ludomira

Mannowa Melania

Mieczkowska-Wichlińska Aleksandra

Nowicka Władysława

Potworowska z Dzierżyjkraj Morawska Tekla

Radomska z Bociańskich Maria

Saroszevska-Fabrowska Stanisława
Schmidt z d. Woźniakówna Maria
Thielowa z d. Thielówna Maria
1933 r.: Cichowicz z Cynków Anna
Dalska z d. Kryszkiewiczówna Klara
Drwęska z d. Amrogowicz Izabela
Gogojewiczowa z d. Budaszówna Władysława/Sława
Kolska Konstancja
Niedbalska Bogna
Robińska Maria
Wolszlegier-Obertyńska Władysława
1935 r.: Kasprowiczówna Irena
Pogorzelska z Wrońskich Zofia
1937 r.: Berens Maria
Szyfterowa z Cynków Halina
Szyfterówna-Ubysz Halina
Zakrzewska z Minców Janina
1938 r.: Brossowa z Panieńskich Janina, dr
Frachowa Józefa
Jankowska Urszula
Kulińska z Nowickich Maria
Robińska z d. Wierusz Kowalska Maria
Szczeniecka z Plucińskich Jadwiga
Święcicka z Ibkowskich Marianna
Zagórska z Niedbalskich Bogusława
Żniniewiczówna Janina dr